

**ХАРАКТЭРНЫЯ РЫСЫ ПРАСОДЫ РОДНАЙ МОВЫ
Ў СТУДЭНЦКАЙ МОЛАДЗІ НА ПОЎДНІ БЕЛАРУСІ**

Эксперыментальныя даследаванні вуснага маўлення набываюць у сучаснай лінгвістыцы асаблівую актуальнасць, паколькі менавіта яны раскрываюць якасныя характарыстыкі фанетычных, і непасрэдна, прасадычных сродкаў у рэалізацыі камунікатыўнага намеру прамоўцы і ролю ўздзеяння на ўспрыманне інфармацыі слухачом. У апошнія тры дзесяцігоддзі мінулага стагоддзя супрасегментныя характарыстыкі беларускай мовы трапілі ў фокус даследаванняў шэрагу айчынных лінгвістаў. Пільная ўвага была сканцэнтра-

вана на правядзенні кантрастыўнага аналізу прасодыі і прагнозе адхіленняў на яго падставе ў замежных мовах пры іх вывучэнні. Найбольш буйнымі працамі ў дадзеным рэчышчы сталі даследаванні Г.А. Мятлюк, Т.В. Паплаўскай, А.І. Даўгарукавай, Е.А. Місуна, Е.Т. Петрушэнка, Л.Г. Шчарбакавай, Н.С. Еўчык, А.С. Селях. Другім значным крокам на шляху да сістэмнага апісання фразавай прасодыі маўлення беларусаў выступіла даследаванне Л.Ц. Выгоннай, у якім былі падрабязна разгледжаны меладычныя, тэмпаральныя і дынамічныя характарыстыкі беларускай мовы з выкарыстаннем больш шырокага матэрыялу і з прыцягненнем да эксперыменту аднамоўных носьбітаў у якасці дыктараў і аўдытараў.

Адпавядаючы патрабаванням часу, апісаныя фанетычныя даследаванні былі выкананы на матэрыяле, «прачытаным носьбітамі беларускай мовы» большасцю ў лабараторных умовах і без звароту да вывучэння рэгіянальнай варыятыўнасці прасодыі [1, с. 61]. Але сёння ствараецца іншая сітуацыя. Дыялекталагічны аналіз моў, як паказваюць напрамкі навуковых даследаванняў апошніх дзесяцігоддзяў, набывае ў сучаснай лінгвістыцы новы віток актуальнасці. Рэгіянальна маркіраваны моўны матэрыял здольны даць вельмі многа лінгвістычнай навуцы: стаць факталагічнай крыніцай звестак аб спрадвечных характарыстыках мовы, выявіць ступень ўзаемаўплыву гаворак моўкантакцёраў, прасачыць этымалогію іх лексічнага складу і асаблівасці вымаўлення. Пра гэта сведчыць змест задач сучасных лінгвагеаграфічных праектаў, накіраваных на вызначэнне агульных рыс розных моў скрозь прызму іх дыялектных асаблівасцей.

Неад’емнай часткай дадзеных праграм з’яўляюцца дыялекталагічныя даследаванні беларускіх гаворак. Іх структурная своеасаблівасць атрымала адлюстраванне ў лінгвагеаграфічных даследаваннях Я.Ф. Карскага, П.А. Бузука, П.А. Растаргуева, Ю.Ф. Мацкевіч, А.Г. Аванесава, Н.Т. Вайтовіч, А.А. Крывіцкага і іх паслядоўнікаў. Выніковай фундаментальнай працай, якая дэталёва прадставіла лінгвістычныя асаблівасці беларускага рэгіянальнага маўлення сярэдзіны XX стагоддзя, стаў «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы». Згодна з дадзенымі атласа, дыялектную дыферэнцыяцыю беларускага рэгіянальнага маўлення складаюць паўночна-ўсходнія, сярэднебеларускія, паўднёва-заходнія і заходнепалескія гаворкі. Важна падкрэсліць тое, што лінгвістычныя характарыстыкі, якія паслужылі для размежавання вызначаных тэрытарыяльных моўных разнавіднасцяў належаць сістэмам сегментнай фанетыкі, граматыкі і лексікі. Фразавая прасодыя вуснага маўлення беларусаў у дыялектным выражэнні не была прыцягнута да даследаванняў і таму засталася навукова неасветленай.

Дадзенае меркаванне дае падставу да фармулявання гіпотэзы аб тым, што рэгіянальныя асаблівасці беларускага маўлення існуюць не толькі на ўзроўні ўжо высветленых сегментных адзінак, але і ў рэалізацыі прасодыі: яна носіць своеасаблівыя рысы ў залежнасці ад гаворкі, якой прывык карыстацца моўца ў сваіх зносінах з блізкімі і сябрамі. Гэта можа быць так, асабліва калі мець на ўвазе навукова пацверджаныя дадзеныя аб тым, што першаснае станаўленне ў анатагенэзе развіцця асобы праходзіць менавіта

прасодыя, на падставе якой потым паслядоўна вылучаюцца сегментныя характарыстыкі мовы [2]. Для праверкі гіпотэзы быў праведзены эксперымент, мэтай якога стала вывучэнне рэгіянальнай варыятыўнасці прасодыі беларускага маўлення.

У правядзенні эксперыменту прымала ўдзел студэнцкая моладзь поўдня Беларусі — прадстаўнікі сярэднебеларускіх гомельскіх і заходнепалескіх гаворак, навучэнцы абласных вузаў факультэтаў замежных моў са спецыялізацыяй «Беларуская мова і літаратура». Зыходным матэрыялам для запісу гучання мовы паслужыў сюжэтны тэкст нейтральна-бытавога характару, які быў прапанаваны падвыспытным для выразнага чытання ўслых. Даследаванне рэгіянальнага маўлення праводзілася ў некалькі этапаў метадамі аўдытыўнага, акустычнага і супастаўляльнага аналізу з элементамі матэматыкастатыстычнай апрацоўкі дадзеных.

Па выніках аўдытыўнага аналізу найбольш значнымі для маніфестацыі характэрных рыс прасодыі ў выхадцаў з гомельскага і заходнепалескага рэгіёнаў аказаліся меладычныя асаблівасці. Яны выявіліся ў выкарыстанні ядзерных тонаў розных тыпаў і ўзроўневых разнавіднасцяў, лакалізаваных у нефінальных сінтагмах (табл. 1).

Табліца 1

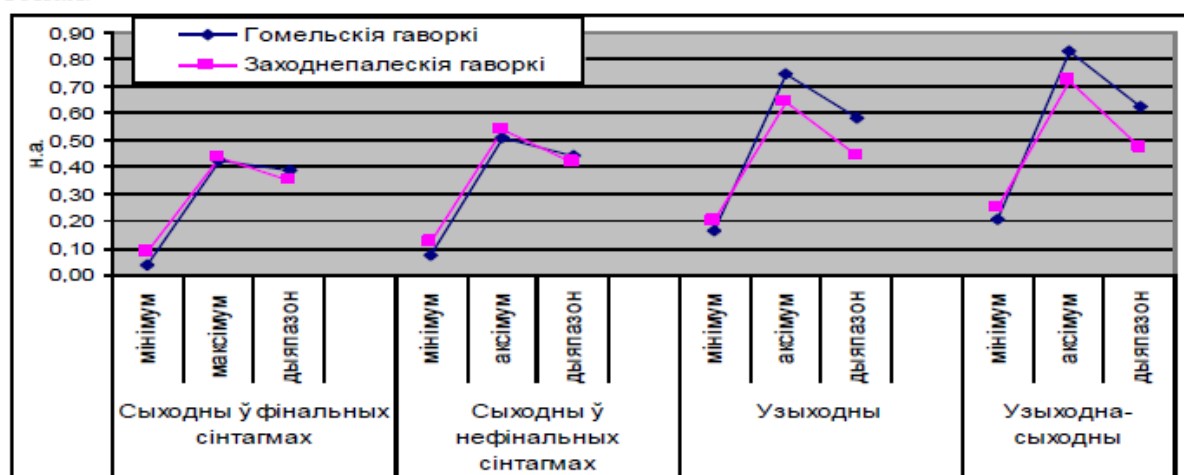
Суадносіны ядзерных тонаў у нефінальных сінтагмах, рэалізаваных прадстаўнікамі сярэднебеларускіх гомельскіх (СБГ) і заходнепалескіх (ЗП) гаворак, %

Тып гаворак	Тып ядзернага тону ў нефінальных сінтагмах, %												
	сыходны				узыходны				узыходна-сыходны				роўны
	высокі	сярэдні	нізкі	агульная колькасць	высокі	сярэдні	нізкі	агульная колькасць	высокі	сярэдні	нізкі	агульная колькасць	
СБГ	7,0	6,4	16,7	23,1	19,2	17,9	7,2	38,9	22,7	13,8	3,0	37,0	3,2
ЗП	6,4	12,6	21,3	37,4	8,7	17,8	6,5	28,9	13,5	15,4	4,4	32,3	6,1

Як відаць з табліцы 1, найбольш адметнай характарыстыкай маўлення падвыспытных з гомельскага рэгіёна з'яўляецца тэндэнцыя да выкарыстання ў нефінальных сінтагмах ўзыходных (38,9%) і ўзыходна-сыходных (37%) тонаў высокай узроўневай разнавіднасці (19,2 і 22,7% суадносна). У той час як для прадстаўнікоў заходнепалескіх гаворак у адпаведных месцах разгортвання прасодычнай лініі найбольш частотным з'яўляецца сыходны напрамак руху тону (37,4%). Пры гэтым да агульных рыс, уласцівых абедзвюм групам падвыспытных, адносяцца пераважнае выкарыстанне нізкай разнавіднасці сыходнага тону (16,7%, 21,3%), высокі працэнт ужывання ўзыходна-сыходных тонаў (37,0 і 32,3%) і невысокая доля роўных ядзерных тонаў (3,2 і 6,1%).

Акустычны аналіз эксперыментальнага матэрыялу пацвердзіў вынікі аўдытыўнага аналізу больш дакладнымі лікавымі значэннямі і дазволіў адзначыць яшчэ некалькі характэрных рыс рэгіянальнай прасодыі маўлення падвыспытных. Так, вывучэнне характарыстык мінімуму, максімуму і дыяпазону ч.а.т. ядзернага кампаненту сінтагм выявіла, што маўленню прадстаўнікоў

гомельскіх гаворак уласцівы шырэньшы дыяпазон і ніжэйшае значэнне мінімуму ч.а.т. пры рэалізацыі кінетычных тонаў ўсіх напрамкаў як у фінальных, так і нефінальных сінтагмах; узыходныя і ўзыходна-сыходныя тоны, у дадатак да адзначаных рыс, характарызуюцца большым значэннем максімуму ч.а.т., чым у маўленні выхадцаў з заходнепалескага рэгіёна (мал. 1). Агульнымі прыкметамі абедзвюх гаворак з'яўляецца найніжэйшы максімум і мінімум і найвузейшы дыяпазон сыходнага тону ў фінальных сінтагмах. Значэнні некалькі ўзрастаюць на сыходных і ўзыходных тонах нефінальных сінтагм і паказваюць максімальныя лічбавыя карэляты на ўзыходна-сыходных тонах.

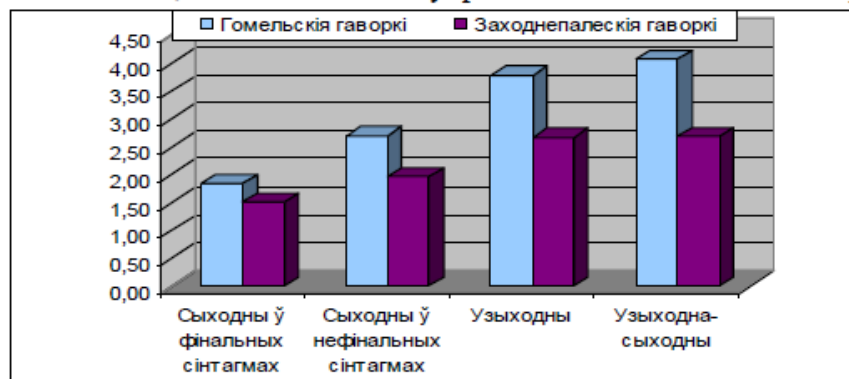
Мал. 1. Характарыстыкі ч.а.т. на ядзерным складзе фраз эксперыментальнага матэрыялу, н.а.

Аналіз вылучанасці ядзерных складоў у адносінах да паказчыка мінімуму ненаціскных (мал. 2) паказвае вышэйшае значэнне каэфіцыента дадзенага параметра на ўсіх тыпах танальных завяршэнняў ў рэалізацыях прадстаўнікоў гомельскіх гаворак. Агульная для абодвух рэгіёнаў тэндэнцыя заключаецца ў найбольшай вылучанасці ўзыходна-сыходнага тону ў параўнанні з пераднаціскнымі складамі і найменшым каэфіцыентам у адносінах да паслянаціскных складоў.

Мал. 2. Вылучанасць ядзернага складу па параметру ч.а.т. у фраз эксперыментальнага матэрыялу

Лічбавыя значэнні прадстаўнікоў гомельскіх гаворак аказваюцца вышэйшымі і ў плане выяўлення хуткасці змянення ч.а.т. на ядзерным складзе, чым у паддаспытных з заходнепалескага рэгіёна (мал. 3). Як паказвае малюнак 3, максімальнымі з'яўляюцца паказчыкі ўзыходна-сыходнага ядзернага тону, а мінімальнымі, з градуальным паніжэннем на ўзыходных і сыходных у нефінальных сінтагмах, — сыходны тон у фінальных інтанацыйных групах.

Мал. 3. Хуткасць змянення ч.а.т. на ўсіх тыпах танальнага завяршэння ў фразях эксперыментальнага матэрыялу, н.а./сек.

Такім чынам, эксперымент, накіраваны на аналіз характэрных рыс прасодыі ў студэнцкай моладзі на поўдні Беларусі, выявіў наступныя рэгіянальныя асаблівасці:

- прадстаўнікі гомельскіх гаворак у нефінальных сінтагмах аддаюць перавагу ўзыходным і ўзыходна-сыходным тонам высокай узроўневай разнавіднасці,
- прадстаўнікі заходнепалескіх гаворак часцей ужываюць сыходныя тоны нізкай узроўневай разнавіднасці і ўзыходна-сыходныя тоны сярэдняй разнавіднасці,
- у рэалізацыі ядзерных тонаў прадстаўнікам гомельскіх гаворак уласцівы вышэйшае значэнне максімуму, ніжэйшае значэнне мінімуму і шырэйшы дыяпазон ч.а.т. у параўнанні з маўленнем выхадцаў з заходнепалескага рэгіёна,
- кінетычным тонам у рэалізацыі паддаспытных з гомельскага рэгіёна ўласціва большая вылучанасць ядзерных складоў па ч.а.т. і вышэйшая хуткасць яго змянення, чым у прадстаўнікоў заходнепалескіх гаворак.

Прадстаўленыя эксперыментальныя вынікі вызначаюць адметныя супрасегментныя характарыстыкі беларускага маўлення, якія адрозніваюць гомельскія і заходнепалескія гаворкі, што дазваляе глыбей спасцігнуць умовы функцыянавання роднай мовы беларусаў і пацвердзіць выказаную гіпотэзу аб тым, што на пэўных участках разгортвання прасадычнай лініі ёсць асаблівыя прыкметы, якія сведчаць аб паходжанні гаворачай асобы з таго ці іншага рэгіёна краіны.

ЛІТАРАТУРА

1. Метлюк, А.А. Взаимодействие просодических подсистем в речи билингва. — Минск, 1986.
2. Винарская, Е.Н. Раннее речевое развитие ребенка и проблемы дефектологии. — М., 1987.